

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
29. Sayı/Issue Aralık/December 2022
Samsun-Türkiye/ Turkey www.dedekorkutdergisi.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut517>

Araştırma Makalesi/ Research Article

Bihîştî Ramazan'ın Mollâ Câmî'nin *Mu'ammâ-i Sagîr* Adlı Risalesine Yazdığı Şerh: *Şerh-i Manzûme-i Mu'ammâ*

Commentary Written by Bihîştî Ramazan on Mollâ Câmî's *Mu'ammâ-i Sagîr*:
Şerh-i Manzûme-i Mu'ammâ

Öz

Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâyî ile Herat'ta doruk noktasına ulaşan edebî ve kültürel atmosferin en önemli isimlerinden olan Mollâ Abdurrahman Câmî (ö. 1492), Türk edebiyatına tesir etmiş büyük bir şairdir. Kırk beşin üzerinde eseri bulunduğu söylenen Câmî tasavvuf, edebiyat, belagat ve dinî ilimler hakkında yazdığı eserlerle gerek İran edebiyatında gerekse Anadolu'da gelişen Türk edebiyatında hatırı sayılır izler bırakmıştır. Osmanlı sultanları tarafından büyük ilgi ve saygı gösterilen Mollâ Câmî, Türk şairleri tarafından da üstad olarak kabul edilmiştir. Öyle ki Câmî'nin meclisinde bulunan kimselere Anadolu'da iltifat edilmiştir. Pek çok şairimiz kendini Câmî'nin *peyrevi* olarak göstermekle övünmüş, hatta tezkirelere göre Osmanlı sahasında altı şair "Câmî" mahlasıyla şiirler kaleme almıştır. Câmî'nin gazellerine nazireler yazılmış, mesnevileri ve eserleri Türk şair ve şârihler tarafından şerh ve tercüme edilmiştir. Türk edebiyatında yazılan farklı türlerdeki pek çok eserde Mollâ Câmî'nin tesirini görmek mümkündür. Onun özellikle muamma alanında yazdığı *Risâle-i Kübrâ der-Mu'ammâ (Hilye-i Hilel)* ve *Risâle-i Sagîr der-Mu'ammâ* adlı muamma risaleleri de Türk şârihler tarafından şerh edilen eserlerdendir. Bihîştî Ramazan Efendi (ö. 1571) de Mollâ Câmî'nin *Risâle-i Sagîr der-Mu'ammâ* isimli muamma risalesine şerh yazan şairlerdendir. Muamma'nın tanımının ve usullerinin kısaca tanıtıldığı bu muhtasar risale, Câmî'nin büyük muamma risalesinin detaylarının ve ayrıntılarının çıkarılmış, derli toplu, öz ve mücmel bir hâle getirilerek kısaltılmış şeklidir. Eserde muamma usullerinin "tahsilî, tekmilî ve teshilî" şeklinde üç kısma ayrılmış ve her kısım da kendi içerisinde bazı amellerden oluşmuştur. Bu usullerin hepsinin tanımı yapılmış ve her usule uygun bir muamma örneği verilmiştir. Risale Bihîştî tarafından tercüme edildikten sonra, örnek muammalar usulüne uygun olarak şerh edilmiştir. Bu makalede Bihîştî Ramazan'ın bu risaleye yazdığı *Şerh-i Manzûme-i Mu'ammâ* isimli eser tanıtılmış ve eserin çeviri yazısına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mollâ Câmî, muamma, şerh, Bihîştî Ramazan, divan edebiyatı.

Abstract

Molla Abdurrahman Câmî (d. 1492), one of the most important names of the literary and cultural atmosphere that reached its peak in Herat with Hüseyin Baykara and Ali Şîr Nevâyî, is a great poet who influenced Turkish literature. Câmî, who is said to have over forty-five works, left considerable traces in both Iranian literature and Turkish literature developing in Anatolia with his works on mysticism, literature, rhetoric and religious sciences. Mollâ Câmî, who was shown great interest and respect by the Ottoman sultans, was also accepted as a master by Turkish poets. So much so that the people in the Câmî's assembly were complimented in Anatolia. Many of our poets took pride in presenting themselves as Câmî's peerage, and according to the biographies, six poets wrote poems under the pseudonym "Câmî" in the Ottoman field. Nazires were written on the ghazals of Molla Câmî, his masnavis and works were annotated and translated by Turkish poets and commentators. It is possible to see the influence of Mollâ Câmî in many works of different genres written in Turkish literature. *Risâle-i Kübrâ der-Mu'ammâ (Hilye-i Hilel)* and *Risâle-i Sagîr der-Mu'ammâ*, which he wrote especially in the field of enigma, are among the works that have been annotated by Turkish commentators. Bihîştî Ramazan Efendi (d. 1571) is one of the poets who wrote an annotation to Mollâ Câmî's enigmatic treatise named *Risâle-i Sagîr der-Mu'ammâ*. This concise treatise, in which the definition and methods of the enigma are briefly introduced, is an abbreviated form of Câmî's great enigma treatise, with its details removed, tidy, concise and concise. In this article, the work named *Şerh-i Manzûme-i Mu'ammâ* written by Bihîştî Ramazan for this treatise is introduced and the transcript of the work is given. In the work, the methods of enigma are divided into three parts as "tahsilî, tekmilî and teshilî" and each part consists of some deeds in itself. All of these methods have been defined and an example of enigma suitable for each method has been given. After the Risale was translated by Bihishti, the sample enigmas were duly annotated.

Keywords: Mollâ Câmî, enigma, commentary, Bihîştî Ramadan, divan literature.

Tolga Öntürk*

Sorumlu Yazar Corresponding Author

* Doç. Dr.
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Van/Türkiye
EImek: onturk_tolga@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-7420-2209

Makale Geçmişi Article History

Geliş Tarihi: 11.12.2022
Kabul Tarihi: 17.12.2022
E-yayın Tarihi: 30.12.2022

Atıf/Citation:

Öntürk, T. (2022). Bihîştî Ramazan'ın Mollâ Câmî'nin *Mu'ammâ-i Sagîr* Adlı Risalesine Yazdığı Şerh: *Şerh-i Manzûme-i Mu'ammâ*. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (29), s. 247-267.

Giriş

Muamma, “gizlenmiş, gizli ve güç anlaşılır söz” manasına gelmektedir. Edebiyatımızda nazım veya nesir içerisinde bir ismin gizlenmesi şeklinde düzenlenen ve çözülmesi için belirli kaideler gerektiren türe muamma denmiştir. Başlangıçta Allah'ın doksan dokuz ismi için tertip edilen muammalar daha sonra insan isimleri için de yazılmıştır (Bilkan, 2000: 11). Muamma türü edebiyatımıza İran edebiyatından girmiştir. Arap edebiyatında da örnekleri görülen muammaya İranlılar fazla ehemmiyet vermişler ve bu sanatın usullerini tespit etmişlerdir. İran edebiyatında özellikle Ali Şîr Nevâyî ve Hüseyin Baykara'nın sarayında toplanan şairler, muammaya dair kaleme aldıkları risalelerle bu türün kaidelerini ortaya koymuşlardır (Tarlan, 1936: 3). Hâce Hâfız Sa'dî, Alaüddin-i Şâsî, Mollâ Câmî, Şerâfeddin Ali Yezdî, Seyfî-i Buhârî, Mir Hüseyin Nişâbûrî, Alî Ker Fars edebiyatının ünlü muamma ustaları arasında gösterilir.

Muamma, Türk edebiyatına da İran edebiyatından geçmiştir. Türk edebiyatında ilk muamma söyleyen şairin Muînî b. Mustafa olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Lâmiî Çelebi, Ubeydî, Emrî, Kınalızade Ali, Nazmî, Nakşî, Nâbî, Nesib Dede, Neylî, Esad Efendi, Hâtem, Nazirâ edebiyatımızda en çok muamma söyleyen şairlerdendir (Saraç, 1997: 302-308).

Türk edebiyatında muamma türünün ustası Edirneli Emrî'dir. Emrî'nin muamma ile tanışma hikâyesine Kınalızade Hasan Çelebi tezkiresinde yer verilmektedir. Rum diyarında muamma ile meşgul olan Emrî ile Kınalızade Ali Çelebi'dir. Ali Çelebi ile Emrî, Acem diyarından Mir Hüseyin Nişâbûrî'nin muamma risalesini bulmuşlar. Emrî risaleyi okumuş, Kınalızade de istinsah etmiştir. Daha sonra bu iki şair, bu risaleyi iyice tetkik edip muammaları çözmüşlerdir (Tarlan, 1936: 5).

Görüldüğü gibi muammanın Türk edebiyatında bilinip yaygınlaşması İranlı muamma şairlerinin risalelerinin okunup tercüme ve şerh edilmesi ile olmuştur. Türk edebiyatında özellikle Mir Hüseyin Nişâbûrî, Mollâ Câmî, Alî Ker gibi İranlı muamma şairlerinin risalelerine şerhler yazıldığını görüyoruz. Şehzâde Mustafa'nın hocası Gelibolulu Sürûrî, Mir Hüseyin Nişâbûrî, Mollâ Câmî ve Alî Ker'in muamma risalelerine şerhler yazmıştır (bkz. Öntürk, 2021). Lâmiî Çelebi de Mir Hüseyin'in *Esmâü'l-Hüsnâ* adlı muamma risalesine şerh yazmıştır. Özellikle 16. yüzyılda yoğunlaşan muamma şerhleri sayesinde muamma türünün kaideleri Türk edebiyatında tanınmıştır.

Divan edebiyatında da muamma üzerine kaleme alınan risaleler mevcuttur. Bedr-i Dilşâd'ın *Murâd-nâme*'sinde geçen muamma bahsi, müstakil bir muamma risalesindeki muhteva kadar geniş ve zengindir. Yine Ragıp Paşa Kütüphanesi, nu. 2328/4'te yer alan *Arûz Risâlesi* isimli risalede muamma hakkında teorik bilgilere yer verilmiştir. Bunların dışında Ali Şîr Nevâyî ve Fuzûlî'nin muamma risaleleri, muammanın çözümü ve usulleri hakkında kıymetli bilgiler ihtivâ etmektedir (Bilkan, 2000: 40-45).

Mollâ Câmî'nin *Risâle-i Sagîr der-Mu'ammâ* isimli muamma risalesine 16. Yüzyıl şairlerinden Bihîştî Ramazan Efendi'nin yazmış olduğu ve *Şerh-i Manzûme-i Mu'ammâ* isimli eser, Câmî'nin büyük muamma risalesinin bir muhtasarı şeklindedir.

1. Mollâ Câmî ve Bihîştî Ramazan

1.1. Mollâ Nureddin Abdurrahman Câmî (ö. 898/1492)

Horasan'ın Câm şehrinin Harcird kasabasında 1414 yılında doğan şair, doğduğu yer olan Câm şehrine nispetle daha çok Mollâ Câmî ismiyle bilinmektedir. İlk öğrenimini babasından almıştır. Câmî'nin babası Herat'a gidip Nizâmiye Medresesi'ne müderris olunca (1420), öğrenimini orada sürdürmüştür. Devrinin meşhur âlimlerinden Mevlânâ Cüneyd-i Usûlî'den Arap dil ve edebiyatının temel derslerini okumuş, yine Ali Semerkandî ve Şehâbeddin Muhammed el-Câcermî gibi ünlü bilginlerden dersler almıştır. Dönemin ilim merkezlerinden Semerkant'a giderek orada dokuz yıl kalmış, riyâzet ve matematik dersleri almıştır. Genç yaşta bütün ilimlere vâkıf olan Câmî, Nakşibendî şeyhlerinden Sadeddin-i Kaşgârî'ye intisap etmiştir (Okumuş, 1993: 94-96).

Mollâ Câmî, Herat'ta Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâyî ile derin bir dostluk kurmuş, özellikle eserlerinde Nevâyî ile karşılıklı olarak birbirlerine övgülerde bulunmuşlardır. Câmî'nin vefâtının ardından Nevâyî onun için bir mersiye kaleme almış, Hüseyin Baykara ile birlikte Câmî'nin bütün eserlerini tertip edip yeniden çoğaltmışlardır. Sadece Herat sarayında Hüseyin Baykara ile ilişkisi olmayan Mollâ Câmî, Osmanlı sultanlarıyla da iyi ilişkiler kurmuştur. Fatih Sultan Mehmed ve II. Beyazıd'ın iltifatlarına mazhar olması, onlar ile mektuplaşması, bu sultanların şair kimliğiyle Câmî'nin şiirlerine nazireler yazması onun Anadolu'daki şöhretinin önemli göstergelerindedir (Erzen, 2018: 24-25). Mollâ Abdurrahman Câmî, 1492 yılında Herat'ta vefat etmiştir.

Mollâ Câmî'nin başta Anadolu olmak üzere geniş bir coğrafyaya tesir etmesinde ve şöhretinin yayılmasında hiç şüphesiz kaleme aldığı eserlerin yanı sıra Ali Şîr Nevâyî'nin öncülüğündeki edebî muhitte bulunması etkilidir. Hüseyin Baykara'nın sarayında Nevâyî'nin oluşturduğu edebî muhitte, Osmanlı sarayında Fatih Sultan Mehmed'in gayretleriyle benzer bir ortamın varlığı dikkat çeker. Anadolu ve Rumeli şairleri Câmî'yi ve muhitini örnek almış, birçok şair onunla görüşmek için Herat'a gitmiş ve bazı şairler Câmî'ye duydukları hayranlıktan ötürü aynı mahlasla şiirler kaleme almışlardır. Mollâ Câmî'nin Anadolu şairleri üzerindeki tesiri 15. yüzyıla sınırla kalmayıp 19. yüzyıla kadar sürmüştür. Divan edebiyatında birçok şair onun eserlerine nazire, hâşiye ve şerhler yazmıştır. Câmî hamsesi ve divanı olan bir şairdir. Onun divanındaki pek çok şiir tanzir edilmiş, şiirlerindeki mefhum ve mazmunlar başka şairler tarafından sıklıkla tekrar edilmiştir. Câmî'ni *Heft-reng* adı altında topladığı mesnevilerden *Sübhâtü'l-ibrâr'a* Atâî tarafından *Sohbetü'l-ebkâr* isminde nazire yazılmıştır. Osmanlı sahasında Câmî-i Rûm unvânını alan şairimiz Bursalı Lâmiû Çelebi, onun *Salamân u Absâl'*ı Türkçeye tercüme etmiştir. Câmî'nin *Tuhfetü'l-Ahrâr* adlı eserine Bursalı Rahmî ve Şem'î Şemullâh tarafından iki şerh yazılmıştır. *Hıred-nâme-i İskenderî* adlı mesnevisi yine Lâmiû Çelebi tarafından tercüme edilmiştir (Macit, 1995: 522-525).

Türk edebiyatında en fazla işlenen konulardan biri olan ve Kur'ân-ı Kerîm'de *ahsenül-kasas* yani kıssaların en güzel şeklinde tarif edilen *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevîlerinde Mollâ Câmî'nin tesirini görmek mümkündür. Bu isimle yazılmış en güzel *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi 15. yüzyıl şairlerinden Akşemseddin oğlu Hamdullah Hamdî'ye aittir. Hamdî, Mollâ Câmî'nin eserini örnek alarak yazdığı bu mesnevîde büyük ölçüde Câmî'den tercümeler yapmış, hikâyenin ana kurgusunda ona bağlı kalmış ve deyim yerindeyse hikâyeyi Türk dilinde yeniden yazmıştır (Demir, 2010: 37-38).

Mollâ Câmî'nin başta *Divan'ı* olmak üzere *Heft-reng* başlığı altında topladığı *Sisliletü'z-Zeheb*, *Salamân ü Absâl*, *Tuhfetü'l-Ahrâr*, *Subhâtü'l-Ebrâr*, *Yûsuf u Züleyhâ*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Hired-nâme-i İskenderî* isimli mesnevileri, *Nefehâtü'l-Üns*, *Şerhu Füsûsü'l-Hikem*, *Eşi'atü'l-Lema'ât*, *Levâ'ih*, *Tefsirü'l-Kur'ân*, *Şevâhidü'n-Nübüvve*, *Bahâristân*, *Risâle-i Münşeât*, *Risâle-i Mûsikî* adlarında mensur eserleri bulunmaktadır.

Câmî'nin muamma türü üzerine kaleme aldığı “sagîr ve kebîr” şeklinde iki risalesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki *Risâle-i Kebîr der-Mu'ammâ* başlıklı eseridir. *Hilye-i Hilel* ismiyle de bilinen bu eser, Şerâfeddin Alî Yezdî'nin *Hilel-i Mutarraz der-Mu'ammâ ve Lugaz* adlı eserinin muhtasarı şeklindedir (Elbir, 2009: 88).

Câmî'nin bu risalesine yazılan şerhlerden biri Gelibolulu Sürûrî'ye aittir. Bu eserde hamdele-salve bölümünden sonra sebab-i teşrih bölümü yer alır. Bu bölümde muamma ilminin zorluğu ve Mollâ Câmî'nin risalesinin öneminden bahsedilir. Şair, metni çevirip “Türkî dil ile” manasını şerh ettiğini ve her beytin önce şiir manasını açıkladığını ve istenilen isimlerin çıkarılma yollarını taktim ettiğini beyân eder. Bu risalede muamma amellerinden sadece “tahsilî, tekmilî ve teshilî”ye yer verilmiş, diğer muamma risalelerinde yer alan “tezyilî” başlığına yer verilmemiştir (Öntürk, 2022). Eserin yurt içi ve yurt dışında pek çok nüshası mevcuttur.

Mollâ Câmî'nin muamma üzerine kaleme aldığı diğer risalesi de *Risâle-i Sagîr der-Mu'ammâ*'dır. Eser hakkında detaylı bilgi aşağıdaki bölümlerde verilmiştir. Bu eser üzerine Bihîştî Ramazan Efendî'nin kaleme aldığı bir şerh mevcuttur.

1.2. Bihîştî Razaman Efendi (ö. 979/1571)

Divan şairleri arasında altı şair Behîştî/Bihîştî mahlasını kullanmıştır. Bunlardan biri de 16. yüzyıl şairlerinden Vizeli Ramazan Bihîştî'dir. Bu şairi diğer şairlerden ayırmak için tezkire yazarları *Behîştî-i Sâni*, *Behîştî-i Vâiz*, *Mevlânâ Behîştî*, *Behîştî-i Diger* gibi adlandırmalarda bulunmuşlardır (Yeniterzi, 2001: 29). Çalışmamızın konusu olan *Şerh-i Manzûme-i Mu'ammâ* isimli muhtasar eserin sahibi Bihîştî Ramazan Efendî'nin bazen 15. yüzyıl şairlerinden Behîştî Ahmed Sinan Çelebi ile karıştırıldığı görülmektedir. Behîştî Ahmed Sinan Çelebi'nin bir zaman işlediği suçlardan ötürü Osmanlı ülkesini terk ederek Herat'a gitmesi ve orada Ali Şir Nevâyî, Mollâ Câmî, Hüseyin Baykara gibi isimlerle münasebet kurması, Mollâ Câmî'nin mezkûr eserine yazılan şerhin ona ait olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Rivâyetlere göre Behîştî Ahmed Sinan, “vaz-ı nâ-şâyeste” diye tabir edilen yüz kızartıcı bir kabahatinden ötürü Orta Asya'ya kaçmış ve burada hükümdarlık yapan Hüseyin Baykara ile dönemin meşhur şairleri Nevâyî ve Câmî'den ilgi ve iltimas görmüş, daha sonra bu kişilerin tavassutları ve mektuplarıyla Osmanlı ülkesinde affedilmiştir (Öztürk, 2022: 94). Ancak hem biyografik kaynakların verdiği bilgiler hem de *Şerh-i Manzûme-i Mu'ammâ* adlı eserin sonunda yer alan tarih kıtasında belirtilen tarihe bakıldığında eserin müellifinin 1571 senesinde vefat eden Vizeli Ramazan Bihîştî olduğu görülür.

Bihîştî Ramazan Efendi, Vize'de dünyaya geldiği için kaynaklarda “Vizevî, Vizeli” nisbesiyle anılmaktadır. Asıl adı Ramazan'dır. Latîfî şairin ilk tahsilinden sonra Tekirdağ'ın Çorlu kasabasına yerleştiğini ve burada ulemâdan sayılarak vâizlik yaptığını belirtmektedir (Canım, 2018: 155). Âşık Çelebi ve Kınalızade Hasan Çelebi de şairin hayatı hakkında benzer malumatlar vererek âlimlerin ileri gelenlerinden ve asrın faziletli kimseleri arasında gösterilen Merhâbâ Efendî'den ilim tahsil ettiğini belirtirler.

Genç yaşta ariflik tavrı üzere ilim yoluna girmiştir. Değişik fenlerde ve Arapça ilimlerde tahsilini ilerlettikten sonra dönemin şeyhülislamı Sa'dî Efendi'nin yanında danışmed olmuştur (Kılıç, 2018: 190; Sungurhan, 2017: 244).

Sa'dî Efendi'nin vefatından sonra Halvetî şeyhlerinden olan Merkez Efendi'ye intisap ederek dervişlik yolunu tutmuş, seyrüsülûkunu onun yanında tamamlayıp hilafet almıştır. Çorlu'da Ahmed Paşa Camii'nde imamlık ve vaizlik görevini sürdürürken aynı zamanda zâviye hâline getirdiği evinde de tasavvûfî irşad faaliyetlerinde bulunarak talebelerine dersler vermiştir. Uzun yıllar Çorlu'da hizmet eden Bihîştî Ramazan, burada vefat ederek evinin bahçesine defnedilmiştir (Uzun, 1992: 145).

Şairin ölüm tarihi hakkında kaynaklar değişik bilgiler nakleder. Riyâzî, Fâizî ve Kâtip Çelebi, şairin vefat tarihini 977/1569-70 olarak verirler. Ancak *Şerh-i Manzume-i Mu'ammâ* isimli eserinin sonunda, eserin telif tarihi olarak 977 yılı verilir. Bu yüzden şairin bu tarihte hayatta olduğu bilinmektedir. Şairin vefat yılına ilişkin Ataî ve Kınalızade'nin işaret ettiği 979/1571 yılı doğru bir tarih olarak görülmektedir (Yeniterzi, 2001: 32).

Tezkire yazarları Bihîştî'den âlim bir şair olarak bahsederler. Özellikle şiir fenninde üstün ve her yönüyle övülmeye layık bazı risaleleri ve kitapları vardır. Latif manalar söyleyen, bedî ve mazmunlu söz söylemeye kâdir bir şahsiyettir. Güzel şiirlerinin rağbet gören bir üslubu vardır. Hayâlî'ye de hâşiye yazdığı ifade edilir (Sungurhan, 2017: 244).

Âşık Çelebi onun şiirde özel manalar tahayyül ederek hüsn-i edâ ile nazma kâdir olduğunu dile getirir. Ta'likât ve hâşiye yazmada hünerli olup tefsir ilminde de fazlaca tedkikâtı vardır (Kılıç, 2018: 190).

Kuvvetli bir İslam kültürüne sahip olan şair, Arapçaya hâkimdir. Velûd bir şairdir. Dinî ve edebî eserlerinin yanı sıra bir divan tertip edecek kadar şiir kaleme almıştır. Şiirleri arasında Kanûnî'ye sunduğu bir kasidesi de mevcuttur. Vezin ve kafiye kullanmada yetenekli olan Bihîştî, şiir söyleme tekniğine sahip, usta bir şairdir. Bunun yanı sıra şiir diline hâkim olup sade, açık ve berrak bir ifadesi vardır. Edebî sanatları ve söz sanatlarını şâirâne bir şekilde kullanır. Gazelleri daha çok âşıkâne tarzdadır (Yeniterzi, 2001: 54).

Bihîştî'nin Hayâlî ve Mesud b. Hüseyin'in eserlerine yazdığı talikat ve hâşiye türündeki ilmi eserlerinin dışında *Divan*, *Cemşâh u Âlemşah*, *Heşt Bihîşt* ve *Şerh-i Manzume-i Mu'ammâ* isimlerinde edebî eserleri mevcuttur.

Behîştî, samimi bir dille âşıkâne ve sûfîyâne gazeller kaleme almıştır. Şairin hacimli sayılabilecek *Divanı*'nda biri Farsça olmak üzere 4 kaside, 561 gazel, 12 nazm, 7 kıt'a, 8 muhammes, 3'er murabba ve tahmis, 38 matla, 30 müfret ve bir müradan oluşan tarih mevcuttur (Aydemir, 2018: 45).

Onun asıl şöhretini yansıtan eseri *Heşt Behîşt* isimli mesnevisidir. Sekiz bâb üzere tertip edilen bu mesnevi, 1130 beyitten oluşmaktadır. Eser 1556 yılının Aralık ayında tamamlanmıştır. Şair eserinin nasihatname türünde olduğu bilgisini *Hatimetü'l-Kitâb* başlıklı bölümde belirtir. Eser, dinî ve tasavvufî muhtevalı nasihatnameler grubuna girmektedir. Klasik mesnevi tertibine göre düzenlenen bu eser, giriş bölümü, konunun işlendiği bölüm ve hatime bölümü olmak üzere başlıca üç kısımdan oluşmaktadır (Yeniterzi, 2001: 57-61).

2. Bihîştî'nin *Şerh-i Manzûme-i Mu'ammâ* Adlı Eseri

Kataloglarda “Şerh-i Manzûme-i Mu'ammâ, Şerh-i Manzûme-i Mu'ammîyât, Şerh-i Mu'ammâ-yı Câmî, Şerh-i Manzûmetü'l-Câmî fi'l-Mu'ammâ, Şerh-i Risâle-i Fenn-i Mu'ammâ” gibi isimlerle kayıtlı olan eser, Mollâ Câmî'nin “Mu'ammâ-yı Sagîr” adlı küçük muamma risalesinin şerhidir (Aydemir, 2018: 41). Bazı kataloglarda Behîştî Ahmed Sinan Çelebi adına kayıtlı olan nüshaların Bihîştî Ramazan'a ait olduğu görülmektedir.

Bu muhatarasın bilinen nüshaları şunlardır: Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu, arşiv nu.: 34 Sü-Tarlan 52/8; Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun İl Halk Kütüphanesi, arşiv nu.: 28 Hk 3647/3; Beyazıt Devlet Kütüphanesi, arşiv nu.: V3209/36; Süleymaniye Kütüphanesi, Zühdi Bey arşiv nu.: 25/2; Süleymaniye Kütüphanesi, arşiv nu.: 9883; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, arşiv nu.: 3431.

Eserin sonunda yer alan tarih kıt'asındaki “Fazlu'l-ilâh” ifadesinden şerhin 977/1569-70 yılında yazıldığı belirtilir:

“Kıt'a-i Târîh

'Avn-i Hak ile bu şerh-i muhtasar
Çün maqâm-ı ihtitâma buldı râh
Cân u dil ta 'lîm-i rûhü'l-ğuds ile
Didiler târîhîni Fazlu'l-ilâh” (977)

Bihîştî Ramazan, Mollâ Câmî'nin risalesinin sonundaki “târîhü'l-itmâm” başlığıyla “Be-nâm-ı İzid” şeklindeki muamma ve tarih manzumesinde geçen “feyz-i târîh” ifadesinden hareketle “feyz” harflerinin sayı değerinden 890/1485-86 yılının çıktığını ve Câmî'nin eserini bu tarihte telif ettiğini belirtir:

“Târîhü'l-itmâm, itmâm târîhidür

Be-nâm-ı İzid in dürr-i kirâmî

(...)

Dilâ hergiz nebâşed cây-ı tevbih

Eger û-râ kunendeş feyz-i târîh

Eger aña feyz hürûfunuñ 'adedini târîh ideler Sekiz yüz toksanda te'lif itmişdür (890).”

Şârih eserine, isimlerinin gizli manasının gaflet gözünden örtülmüş olan Cenâb-ı Allah'a şükrettiği *hamdele* ve cân arttırıcı muhabbeti kıymet biçilemeyen bir gevher gibi değerli olan ve şairin ruhuna sevinç sebebi olan Hz. Peygamber'e salavat getirdiği *salvele* bölümüyle başlar. Bunun ardından “ammâ ba'd” şeklinde başladığı ve risaleyi şerh etme sebebini kaleme aldığı *sebeb-i teşrih* bölümüne yer verir. Bihîştî, “mana şekeristanının tatlı sözlü papağanı Mevlânâ Câmî'nin muamma fenninde eşsiz bir risale yazdığını ve nazım incisi dizilen ipliğe vezinli ve hezec bahrinde bir inci dizdiğini” söyler. “Onun tertibi âlimler tarafından beğenilen ve makbul olduğu için, bu yaradılmışların hakiri Bihîştî de herkesin anlayacağı bir ifade ile Türk dilinde lafızlarla şerhe başlamış ve kelimelerini o usulle açıklamıştır.” (28 Hk 3647/3; vr. 83b)

Daha sonra kendisini dua ile hatılayanların iki cihanda mutlu mesut olmasını dilediği iki beyitlik dua bölümü yer almaktadır:

“Ola iki cihânda hurrem ü şâd
Anı her kim du ‘â ile ide yâd”

Şârih, bu kısa dibâcenin ardından Mollâ Câmî'nin eserini tercüme ve şerh etmeğe koyulur. Manzum olarak kaleme alınan Câmî'nin risalesinin her mısraını tercüme eden Bihiştî, gerekli gördüğü yerlerde açıklamalarda da bulunmuştur.

Eserde muamma amellerinin üç kısma ayrıldığı belirtilir ve her bir kısım isim hazinesinin tılsımıdır. Yani şârihe göre muamma bu kısımlarla tertip edilir ve onu çözmek için de bu kısımlara vâkıf olmak gereklidir. Muammanın amelleri “tahsilî, tekmiî ve teshilî” dir.

Teshilî, muammanın çözüm yollarını kolaylaştırmak için gerekli olan işaretleri verir. Risalede teshilînin amellerinden intikâd, tahlîl, terkîb ve tebdîlin tanımı ve bu usullere yönelik örnekler yer alır.

Mesela “Amâl-i Teshilî”nin usullerinden intikâd, muammada alınacak harflerin kelimenin neresinden alınacağına işarettir. Bu usulde “matla, baş, ser” gibi kelimeler ilk harfe; “son, âhir, encam, nihayet” gibi kelimeler son harfe; “kalb, dil, miyân” gibi kelimeler de ortadaki harfe delalet eder (Tarlan, 1936: 22).

Örnek;

“Misâl-i û bâ'sm-i Necm, anuñ misâli Necm ismiyle.

Nigâr-ı men be-ruḥ dil zi-encümen bored

Benim nigârım yanağı ile meclis ehlinden gönül aldı

Be-zîr-i kâmeş ez-bîdâd be-sepered

Adımı altına zulumdan ısmarladı ya'nî zâlımlığından aldığı gönle i'tibâr itmeyüp ayağı altına bıraktı

Beytün ma'nâ-yı mantûkîsi budur ki ma'nâ-yı mu'ammâyîsi nigâruñ ruḥundan murâd nûndur. Dil-i encümenden murâd cîmdür ki sîne maḥall-i dildür. Zîr-i kâmdan murâd mîmdür. Mecmû'ı Necm olur. Ammâ dil-i encümenden murâd tarafınuñ mâbeyni olmak ihtimâli tevehhümdür.”

Yukarıdaki örnekte nigâr (نگار) kelimesinin ruhu yani yüzü, intikad usulüne göre ilk harfe delalet eder ki o da nûndur (ن). Yine çözümde “dil-i encüm” ifadesi geçer ki intikad usulüne göre encüm (انجم) kelimesinin ortasındaki cîm (ج) harfine işaret edilir. Yine intikad usulüne göre “zîr-i kâm” ifadesinden “kâm” (كلم) kelimesinin son harfi kastedilir ki o da mîmdir (م). Bunların toplamı Necm (نجم) olur. Şârih bu muammayı çözerken intikad usulüne bağlı kalarak tertip ve çözümü gerçekleştirmiştir.

Tahsilî'ye mensup ameller ile muammanın harflerine işaret edilir. Risalede tahsilî dokuz kısma ayrılır. Bunlar tansis ve tahsis, tesmiye, telmih, teradüf ve iştirak, tashif, teşbih ve istiare, amel-i hesâbî ve kinayedir.

Tahsilî amellerinden “teşbih ve istiare” benzetme yolu ile gerek sevgilinin güzellik unsurları olsun gerekse de diğer mazmun ve benzetme öğeleri olsun bazı harf ve sayılara işaret etme yöntemidir. Örneğin “bâlâ, kad, serv, nihâl, tîr” gibi kelimeler ile “elif” harfi; “zülf” ile “cîm ve dâl” harfleri; “kaş, ebrû, mâh-ı nev” gibi kelimeler ile “nûn” harfi kastedilir (Tarlan, 1936: 15).

Örnek;

“Misâleş bâ'sm-i Ḥasan

*Çü bestem şûret-i lebhâ-yı hândân
Çün bağladım gülücü leblerün şûretin
Nümûdem der-tebessüm şekl-i dendân
Tebessümden baña dendân şeklini gösterdi*

Ma'nâ-yı mu'ammâyî hândânun leblerinden murâd iki evvelki harfleridir. Tebessümden ya'ni aralarında dendân şeklini ki sîn harfidür göstericek Hasan olur."

Verilen örnekte, "dendân" kelimesinin şekli teşbih usulüne göre "sîn" (س) harfine işaret eder. Bu harf "hândan" kelimesinin leblerinin arasına yani ilk iki harfinin arasına yerleştirilince "Hasan" (حسن) hâsıl olur. Şârih, muammayı çözerken "teşbîh" usulünün de okur tarafından anlaşılmasını sağlamaktadır.

Tekmilî ile de bu harflerin hangisinin düşürüleceğini, yerlerinin neresi olacağı belirtilir. Risalede tekmiyle mensup ameller üçe ayrılır. Bunlar telif, iskat ve tahlis ve kalbdır.

Tekmilî'ye mensup amellerden "kalb" kelimedeki bazı harflerin yerlerini değiştirmek manasına gelir. "Gönül, dil, kalb, maklub, aks, ma'kûs, mün'akis, ter dönmek" gibi ifadeler kalb sanatına delalet eder (Tarlan, 1936: 21).

Örnek;

*"Misâleş bâ'sm-i Tâc
Dilem k'ez-her dü 'âle câ't geşte est
Gönlüm her iki 'âlemden senün yirün olmuşdur mâsivâ çıkmışdur
Şenîdem nâm-ı tû şeydâ't geşte est
Senün nâmuñ işitdim gönlüm diyü anuñ olmuşdur
Ma'nâ-yı mu'ammâyî dilden murâd kalbdür. Câ't lafzı kalb olıcağ Tâc olur."*

Bu örnekte Farsçada "senin yerin" manasına gelen "câ't" (جات) kelimesi "dil" ifadesinden hareketle kalb olur ve "Tâc" (تاج) kelimesi hâsıl olur. Yine bu örnekte bahsedilen muamma usulünün iyi anlaşılması için kalb sanatına örnek verilmiştir.

Şârih amellere ilişkin mısraların çevirisini verirken kelime kelime çeviri yapmaya gayret etmiş, bazen de amellere ait ek bilgiler vermiştir. Risalede her muamma amelinin ardından "anun misâli" şeklinde bir muamma örneği verilmiştir. Manzum verilen bu muamma örneklerindeki mısra ve beyitlerin çevirisinde de aynı metot izlenmiştir. Şârih yine beyitlerin çevirisinde manayı tam verebilmek adına ek açıklamalara yer vermiştir. Muammaların çözümünde ise "Ma'nâ-yı mu'ammâyî" şeklindeki ifadeyle çözüme yer verilmiştir. Muammaların çözümleri genelde kısa tutulmuştur. Ancak her muammanın çözümü, o kaidenin usullerine uygun olarak verilmiştir. Yani Câmî, intikâd usulünü anlatırken ona göre bir muamma örneği vermiş, şârih de bu amelin usullerine göre muammayı çözmüştür.

Aşağıda eserin çeviriyazısına yer verilmiştir. *Şerh-i Manzûme-i Mu'ammâ* isimli muamma şerhi çeviriyazıya aktarılırken yaygın transkripsiyon işaretleri kullanılmıştır. Mollâ Câmî'nin risalesindeki Farsça ifade ve beyitler, metinde üzeri kırmızı çizgi ile belirtilerek yazılmıştır. Metin çevrilirken Farsça kısımlar tarafımızdan italik (eğik yazı) ile yazılmış, Arapça ifadeler ise Arap harfleri ile parantez içerisinde verilmiştir. Metnin seçiminde herhangi bir nüsha tercih edilmemiş, eserin yukarıda zikredilen bütün nüshaları görülerek metin transkribe edilmiştir.

2.1. Şerh-i Manzûme-i Mu‘ammâ’nın Metni

Hamd ü sipâs ol zât-ı akdese ki müsemâmâ-yı esmâsı mu‘ammâ-yı muzmer gibi dîde-i gafletden mestûr ve dürûd-ı bî-kıyâs ol rûh-ı muḳaddese ki muḳabbet-i cân-fezâsı bî-bahâ gevher gibi dil-i gam-gîne bâ‘is-i sürûr olmuştur.

(صلى الله تعالى عليه و على اله و اصحابه ما صببت الرياح ما بالمطر من صحابه)

Ammâ ba‘d Şekeristân-ı ma‘nînün tûḫî-i şîrîn-kelâmı a‘nî Mevlânâ ‘Abdu‘r-rahmân Câmî (سقى الله مرقده و فى غرف الجنانه ارقده) fenn-i mu‘ammâda ‘alâ vechi ilâ-cemâl bir risâle-i ‘adîmmetü’l misâl silk-i nazımda mevzûn ve baḫr-i hezcede dürr-i meknûn buyurmuşlar. Tertîb-i metbû‘ı ‘inde’l-fuḫûl kemâl mertebede müstaḫsen ü maḳbûl olduğı ecellden bu aḫḫarü’l-verâ ve evza‘ min fi-serâ Bihîştî ḳalîlü’l-bidâ‘at siyyemâ fi-hazâ‘l-şanâ‘at ta‘mîm-i ifâde için Türkî elfazla şerḫe şürû‘ ve kelimâtını ol uşlile fûrû‘ itdi.

Beyt

Ola iki cihânda ḫurrem ü şâd
Anı her kim du‘â ile ide yâd

Şürû‘ fi’l-maḳşûd

Çü ez-ḫamd ü teḫiyyet yâftî kâm
Çü ḫamd ü teḫiyyetden murâd bulduñ
Bedân ey der-mu‘ammâ tâlib-i nâm
Bil iy mu‘ammâda ad çıkarmağa tâlib olan
İkiye muḫtemel idüğü ḫafî degildir.

Ki a‘mâl-i mu‘ammâyî se kısım est, ki mu‘ammâya mensûb olan ‘ameller üç kısımdu. Fârisîde yâ-i nisbetiye teşdîdsüz olur ve cem‘a anuñla şîfat-ı nisbiyye olan te‘nisden ḫâlî olur. Meger ki müşedded-i isti‘mâl olına ol zamânda ‘Arabî olur.

Ki her yek genc-i esmâ-râ tılsım est, ki her biri esmâ gencine tılsımdur, ya‘nî mu‘ammâ anuñla bağlanur ve fetḫine aña vâḳıf olan ḳâdir olur.

Yekî a‘mâl-i taḫşîlî ki ez-û, biri taḫşîle mensûb ‘amellerdür ki andan, taḫşîl-i ḫurûf âred pey, ḫurûf taḫşîline ‘aḳl iz iletür, düvvüm anḫâ ki der-tekmîl-i şûret, ikincisi ol ‘amellerdür ki şûret tekmîlinde, büved şâḫib-i mu‘ammâ-râ zarûret, mu‘ammâ şâḫibine zarûret olur, ya‘nî ol ‘amellere zarûri muḫtâc olur, sevvüm a‘mâl-i teshîlî ki dâna, üçüncü teshîliye mensûb ‘amellerdür ki ‘ârif, z‘uy kereded ber-ân bâḳî tevânâ, andan bâḳisine ḳâdir olur kereded kâf-ı Fârisî ile geşt lafzınuñ muzârî‘idür, nüḫüst ez-kısmı-ı teshîlî sūḫan rân, evvel teshîliye mensûb kısımdu söz sür, ke‘z ân kereded dü kısım-ı diger âsân, ki andan iki gayrı kısımdu âsân olur, büved ân intikâd angâḫ taḫlîl, olur ol intikâd andan taḫlîl, pes ez-taḫlîl dân terkîb ü tebdîl, taḫlîlden soñra bil terkîbi tebdîli ya‘nî kısım-ı teshîlî dört ‘ameldür.

Ta‘rîf-i ‘Amel-i İntikâd

İntikâd mübtedâ-i maḫzûfe ḫaberdür bu ‘amel intikâduñ ta‘rîfidür dimekdür, çî bâşed intikâd ender ‘ibâret, ne olur intikâd ‘ibâretde, be-cüz-i lafızḫâ kereden işâret, lafızlaruñ cüz‘ine işâret itmekdür.

Misâl-i û bâ‘sm-i Necm, anuñ misâli Necm ismiyle.

Nigâr-ı men be-ruḫ dil zi-encümen bored

Benim nigârım yanağı ile meclis ehlerinden gönül aldı

Be-zîr-i kâmeş ez-bîdâd be-sepered

Adımı altına zulumdan ısmarladı ya'nî zâlımlığından aldığı gönle i'tibâr itmeyüp ayağı altına bıraktı

Beytün ma'nâ-yı mantûkîsi budur ki ma'nâ-yı mu'ammâyîsi nigâruñ ruğundan murâd nündür. Dil-i encümenden murâd cîmdür ki sine mağall-i dildür. Zîr-i kâmdan murâd mîmdür. Mecmû'ı Necm olur. Ammâ dil-i encümenden murâd tarafınuñ mâbeyni olmak ihtimâli tevehhümdür.

Ta'rîf-i 'Amel-i Tahlîl

Çü sâzî lafz-ı müfred-râ mücezzâ, çü lafz-ı müfredi mücezzâ düzesin ya'nî cüz'i cüz'i idesin, *büved tahlîl der-fenn-i mu'ammâ*, mu'ammâ fenninde tahlîl olur ya'nî tahlîl dirler.

Misâleş bâ'sm-i Bahâ, anuñ misâli Bahâ ismiyle.

Çi ğam ger şahne ber-mestân dilîr est

Ne ğam ger şübaşı mestler üzerine bahâdır ise

Ki mârâ rûbeh âmed gerçi şîr est

Ki bize dilkü geldi gerçi arslândur

Örflerinde âmed şud yerinde isti'mâl olunur. Ma'nâ-yı mu'ammâyî mâ lafzınuñ yüzi ya'nî evveli beh olıcağ Bahâ olur.

Ta'rîf-i 'Amel-i Terkîb

Çü lafz-ı çend-râ sâzî behem zamm, çü birkaç lafzı birbirine zamm idesin, lafz-ı sâzî kunî menziline isti'mâl olunur, *ke'z-ân âmed yekî müfred ferâhem*, ki andan gele bir müfred bir araya, ya'nî bir müfred lafzı cem' ola, *ve'z-an ma'nî büved ne lafz maşşûd*, hâl an ki ma'nâ maşşûd ola lafız olmaya, *be-terkîbeş tevân taşşîş fermûd*, anuñ terkîbiyle taşşîş buyurmağa kudret olur.

Misâleş bâ'sm-i Şadr u Şafî, anuñ misâli Şadr u Şafî ismi ile

Diger ğûn şud zi-şabr-ı bî-berem hâl

Bir dürlü dağı ya'nî müşkil oldu göğüssüz şabrdan benim hâlim

Zi-ğûn-ı dîde kerdem rûy-ı zer dâl

Göz kanından şarı yüzi âl eyledim

Ma'nâ-yı mu'ammâyî budur ki şabrdan ber gidicek şâd kalur. Zer lafzınuñ yüzi dâl olıcağ der lafzı hâşıl olur. Mecmû'ı Şadr olur. Bir i'tibâr dağı der lafzı 'Arabîde fî ma'nâsınadur şâd ile cem' olıcağ Şafî olur. Ma'nâ-yı mu'ammâyîde söz yok lakin ma'nâ-yı mantûkîde göğüssüz şabr ma'kül görünmez. Belki münâsib olan 'aksidür.

Ta'rîf-i 'Amel-i Tebdîl

Çü lafzî-râ bedel sâzî be-yek-bâr, çü bir lafzı bedel idesin bir uğurdan, *be-lafz-ı diger ender-nazm-ı eş'âr*, eş'âr-ı nazm içinde gayrı lafza, *der-in fenn nist cüz-i tebdîl-i nâmeş*, bir fende anuñ adı tebdilden gayrı degildir, *künûn mî sâzem ez-temsîl-i râmeş*, şimdi misâli temsîl itmekden anı râm ideyin.

Misâleş bâ'sm-i Mübârek, anuñ misâli Mübârek ismi ile

Meger kerdend bûy-ı ân ğîsûvân-râ

Meger koğmak etdiler ol ğîsûları

Ki nâf-ı müşk-bâr est âhûvân-râ

Ki müşk yağdurıcı göbeği vardur

Geyiklerün ma'nâ-yı mu'ammâyî müşküñ nâfı bârdur dimekdir. Murâd müşk lafzundağı şın ki göbegidür. Yirine bâr lafzı bedel olıcağ Mübârek olur.

Beyân-ı A 'mâl-i Taşîlî

Çü şud a 'mâl-i taşîlî mufaşşal, çün taşîle mensûb 'ameller mufaşşal oldı ya'ni tafşile muhtâc oldı, *be-taşîlî kunem anrâ mükemmel*, bir nev'i tafşille ideyin anı mükemmel, *ne-bâşed kısm-ı taşîlî be-cüz-i nüih*, kısm-ı taşîlî tokuzdan gayrı olmaz, *şumârem ger kunî süyem teveccüh*, şayayın iderseñ benden yaña teveccüh.

Ta 'rif-i 'Amel-i Taşîş ü Tanşîş

Yekî tanşîş bâşed k'ân fütâdest, biri tanşîş olur ki ol düşmüşdür ya'nî vâkı' olmuşdur üftâden-i vuķû' ma'nâsına 'örflerinde müsta'meldür, *şarîhen zıkr-i lafzî k'ân murâdest*, aşkâre bir lafzuñ zıkrı ki ol murâddur.

Misâleş bâ'sm-i Zeynü'd-dîn

Dil-i zâhid zi-ğâl-i dîn hazîn est

Zâhidüñ göñlü dîn hâlınden hazîndür ya'nî gamgîndür

Ki çeşmet ber-ser-târâc-ı dîn est

Ki gözün dîn yağması hevesindedür, ser heves ma'nâsına müsta'meldür.

Ma'nâ-yı mu'ammâyî hâl-i dînden ha zîn olıcağ Zeynü'd-dîn kalur.

Ta 'rif-i 'Amel-i Tesmîye

Ve'z-ân pes tesmîye aşlîst maţlûb, dağı andan soñra tesmîye kâ'ide-i maţlûbedür, *vuķû'-ı an müyesser ber-dü üslûb*, anuñ vuķû'ı iki üslûb üzre müyesserdür, *yekî ez-nâm-ı ħarfî ħ'âsten-i ħarf*, biri bir ħarfün adın zıkr idüp ħarfî dilemekdür, *be-kaşd-ı ħarf kerden nâm-râ şarf*, ol zıkr olınan adı ħarf kaşdına şarf eylemekdür, *düvvüm ez-ħarf-i kaşd-ı nâm kerden*, ikinci ħarfden nâm ħarfe kaşd eylemekdür, *ve'z-ân maķşûd-râ itmâm kerden*, dağı andan maķşûdı itmâm eylemekdür

Misâleş bâ'sm-i Bâbü

Ķabâ ber-kađd-i tû mî düzed eyyâm

Eyyâm senüñ boyuñ üzre kaftân diker

Ber-âr ez-Ķâf tâ Ķâf iy püser-nâm

Aduñ iy ođlan kađdan kafa çıkar

Ma'nâ-yı mu'ammâyî kabâ kâfı ile kađ kâmetüñ mâbeyni Bâbü'dür. Bu mu'ammâ nâm-ı ħarfden ħarf olduğına misâldür.

Misâl-i diğer bâ'sm-i Selâm

Büved rûy-ı tû gül müy-ı tû sünbül

Senüñ yüzüñ gül saçuñ sünbül olur

Nehed ser-i sünbület ber-dâmen-i gül

Sünbülün gül etegi üzre baş kor

Ma'nâ-yı mu'ammâyî sünbülün seri sîndür. Gülün dâmeni lâmdur. Selâm olur. Bu mu'ammâ ħarfün nâmı olduđunuñ misâlidür.

Ta 'rif-i Telmîh

Sevvüm a 'mâl-i taşîlist telmîh, a 'mâl-i taşîliden üçüncü telmîhdür, *begûyem bâ-tû şerħ-i ân be-taşrîh*, diyeyin saña anuñ şerħini taşrîhle, *işâret kerdenest ez-lafz-ı mezkûr*, işâret

eylemekdür lafz-ı mezkûrdan, *be-lafz-ı dige ender cây-ı meşhûr*, bir gayrî lafız meşhûr yirde ya'ni şöhretüñ dahli vardur bu 'amelde.

Misâleş bâ'sm-i Aḥmed

Çü ḥ'ânî maṭla' seba'ül-mesânî

Çü seba'ül-mesânîniñ ki sûre-i fâtiḥadur maṭla'in okuyasın elḥamddur.

Bedânî nâm-ı ḥod bî-ḥarf-i sâñî

Bilürsün kendü adını ḥarf-i sâñisüz

Ma'nâ-yı mu'ammâyî elḥamd lâmsuz Aḥmed olur.

Misâleş dige bâ'sm-i Süheyl

Çü âyed mihr ez-in firûze eyvân

Çün gele mihr ya'ni şems bu pîrûze renk eyvândan ya'ni felekden

Şeved nâm-ı tû bâ-Nâhîd ü Keyvân

Olur senüñ aduñ Zühre ile daḥi Zuḥal ile

Ma'nâ-yı mu'ammâyî mihrden murâd sîndür ki şemse virilmiş ḥarfdür. Zühreden ḥâdur. Zuḥalden lâmdur. Mecmû'ı Süheyl olur. Kevâkibüñ âḥir ḥarfleri kendülere virilmek meşhûrdur.

Misâl-i dige bâ'sm-i 'Aṭâ

Feşâned ez-ḥande an la'l-i güher-bâr

Şaçdı gülmekden ol güher yağdırıcı la'l ya'ni tuṭaḥ

Zi-künc-i dîde em dürr-i nikû-nisâr

Gözüm gûşesinden ma'kûs incüler

Ma'nâ-yı mu'ammâyî künc-i dîdeden murâd dâldur ki gûşedir ve dâldan murâd murâd 'Uṭariddür ve 'Uṭarid lafzındaḡı rid ma'kûs olıcaḥ der olur. Ol saçılıp azala olıcaḥ 'Aṭâ ḡalur. Şaçmak 'aṭâya işâretdür. Zirâ cevâhir yabana saçılmaz.

Ta'rîf-i 'Amel-i Terâdüf ü İştirâk

Büved çârüm terâdüf zi-ân çî bâkest, olur dördüncüsü terâdüf andan ne ḡamdur, *eger ḡüyem ki pencüm iştirâkest*, eger diyem ki beşinci iştirâkdür, *dü lafz ez-behr-i yek ma'nî mu'ayyen*, iki lafız bir ma'nâ için mu'ayyen, *çü şud an-râ terâdüf ḡ'ân ez-in fen*, çü oldu aña terâdüf oḡu bu fende, *çî bâşed iştirâk ez-lafz-ı vâḡid*, ne olur iştirâk bir lafızdan, *dü ma'nî fehm kerden der-mevârid*, iki ma'nâ itmekdür vârid olduḡı yirlerde.

Misâleş bâ'sm-i Şücâ'

Şeb-i an şem'em dil ez-şad ḡuşşâ perdâḡt

Gice ol çıraḥ benüm ḡöñlüümü yüz ḡuşşadan tamâm itdi ya'ni yaḡılmış idi yapusın tamâm eyledi

Ki ruḡ be-nümûd câ ber-çesm-i men sâḡt

Ki yüz ḡöstermiş olduḡı ḡâlde benüm ḡözüm üzerinde yir düzdi

Ma'nâ-yı mu'ammâyî ruḡ-ı şem'den murâd şın ḡarfidür. Anuñ câ lafzı üzerinde olıcaḥ Şücâ' olur.

Ta'rîf-i 'Amel-i Taşḡif

Şeşüm ez-a'mâl-i taḡşîlist taḡşîf, altıncı a'mâl taḡşîliden taḡşîfdür, *zi-şöhret nist an muḡtâc ta'rîf*, şöhretten ol ta'rife muḡtâc degildür ḡarfüñ noḡtasın gidermekdür.

Misâleş bâ'sm-i 'Îsâ
Çü bînem şûret-i 'ıyşî mühennâ
Çü bir 'ıyş şûretin tehniyet olunmuş ya 'ni bâ'id-i sürûr görem
Ez-an nâm-ı hoşet kereded müheyyâ
Andan senüñ hoş aduñ hâzır olmuş olur

Ma'nâ-yı mu'ammâyî 'ıyşî şûretde noqtası gitse 'Îsâ olur.

Misâleş bâ'sm-i Mûsâ
Gezîdem ez-hamûşî leb be-dendân
İşirdim hâmuşlığımdan tudağımı dişle
Leb-i şîrîn-i û şud gevher-efşân
Anuñ şîrîn lebi gevher-efşân oldu

Ma'nâ-yı mu'ammâyî hamûşî lafzınuñ lebi hâ-i mu'cedür. Ol kıparıldığı taqdırce bâkî mûşîdür. Gevherden murâd noqtalarıdır saçılduğda Mûsî olur.

Ta 'rif-i 'Amel-i Teşbîh ve İsti 'âre

Çü âyed aşl-ı heftüm der- 'ibâret, çün yedinci kâ'ide 'ibârete gele, *û-râ teşbîh h'ân yâ isti 'âre*, aña teşbîh oku yâ isti 'âre, *bâ'smî sâz harfî-râ nişânend*, bir isimle bir harfi nişânlu eyle ya 'ni bir ismi zıkr eyle bir harfe delâlet etsün, *ki bâşed harf-râ ma 'nîyeş mânend*, ki harf ola ismüñ ma 'nâsına beñzeye.

Misâleş bâ'sm-i Hasan
Çü bestem şûret-i lebhâ-yı handân
Çün bağladım gülücü leblerüñ şûretin
Nümûdem der-tebessüm şekl-i dendân
Tebessümden baña dendân şeklini gösterdi

Ma'nâ-yı mu'ammâyî handânuñ leblerinden murâd iki evvelki harfleridir. Tebessümden ya 'ni aralarında dendân şeklini ki sîn harfidür göstericek Hasan olur.

Ta 'rif-i 'Amel-i Hesâbî

Büved heştüm 'amellâ-yi hesâbî, sekizincisi hesâba mensûb 'ameller olur, *k'eş ez-dahl-i 'aded hâlî ne-yâbî*, ki anı 'aded dahlinden hâlî bulmazsın, *fürû '-i in 'amel bisyâr bâşed*, bu 'amelüñ fürû'ı çok olur, *ki şerh yek-be-yek düşvâr bâşed*, ki bir bir şerh itmek müşkil olur, *hemân bihter ki bî-her kıl ü kâlî*, hem ol yigdüdür ki her bir kıl ü kâlsüz, *nümâyem ba 'z-ı anhâ-râ misâlî*, anuñ ba 'zına bir misâl gösterem.

Misâleş bâ'sm-i Aşmed
Yekî-râ ger kunî hem der-yekî câyî
Bire hem bir içinde eger yir idesin
Şeved naqd-i tû nâm-ı an dilârâyî
Ol gönül bezeyicinüñ nâmı senüñ naqdüñ olur

Ma'nâ-yı mu'ammâyî yekî lafzı ki 'adedde kırkıdır. Andan murâd mîmdür sâninici yekden murâd ahad lafzıdır. Mîm içinde olıcağ Aşmed olur.

Misâleş bâ'sm-i Yûsuf
Giriftem nîme-i ân leb be-dendân
Tutdum ol lebüñ nışfını dişimle
Dehân-râ ez-dehânem dâşt pinhân
Ağzını ağzımdan gizlü tutdı

Bihîştî Ramazan'ın Mollâ Câmî'nin Mu'ammâ-i Sagîr Adlı Risalesine Yazdığı Şerh: Şerh-i Manzûme-i Mu'ammâ

Ma'nâ-yı mu'ammâyî leb'adedde otuz ikidir. Nişfı on altıdır. Öninden murâd yâdur. Altısından murâd vâvdur. Dendândan murâd harf-i sîndür. Dehândan murâd femdür. Dehân-ı yârdan murâd mîmdür. Mecmû'ı Yûsuf olur.

Misâleş bâ'sm-i Şems

Reved'ömrem be-ser ber-vech-i dil-h'âh

'Ömür başa gönlüm istediği vech üzre gider ya'ni sürûr ile

Çü rû be-nümâyidem der-sâl-i ân mâh

Çün ol ay başa bir yılda yüz göstere

Ma'nâ-yı mu'ammâyî mâhuñ yüzünden murâd mîmdür. Bir yıl üç yüz altmışdır. Şın ile sîn dahi'adedde öyledür. Mîm içlerinde olucağ Şems olur.

Miðâleş bâ'sm-i 'Osmân

Pey nâm-ı hod ân hûrşîd-i ebrâr

Kendü adı için ol ebrâr güneşi

Küşâd ez-hem dü engüşt-i nigu nisâr

Açdı birbirinden iki ucı aşağı barmaqlarından

Ma'nâ-yı mu'ammâyî hûrşîdden murâd 'ayndur. İki ucı aşağı barmağdan murâd raqam hesabında sekiz şeklidir semân lafzına işaretdür. 'Ayn ile 'Osmân olur.

Ta'rîf-i Kinâye

Be-kânûn-ı nüühüm k'âyed kinâyed, toközuncu kânûnla ki kinâyet olur, resed a'mâl-i taşîlî be-gâyet, a'mâl-i taşîlî gâyetine irişdi, büved ân in ki lafzî-râ nişâne, olur ol bu ki bir lafzı nişâne, kunî bî-in uşûl-i heşt-gâne, idesin bu sekiz uşûlsüz.

Misâleş bâ'sm-i Hâşim

Nümâ taraf-ı mehet iy şûh dilber

Göster mehinüñ kenârını iy şûh dilber

Der-ây ez-pây k'û rûşenter ahter

Rûşenter ahtere ya'ni şemse ayakdan içerü geldi ayakşuz ol diyicek yerde isti'mâl ider

Ma'nâ-yı mu'ammâyî taraf-ı mehden murâd hâdur. Şemsün ayağı sîndür. Gitdükleyin şem kalur. Mecmû'ı Hâşim olur.

Misâleş diger bâ'sm-i Nûr

Büved nâmet zebân-râ mâye-i sûr

Olur aduñ dile sürûr mâyesi sürûr şadlık ma'nâsımadur

Mükerrer güfemeş nûr-alâ-nûr

Anı mükerrer didim nûr nûr üzerine

Ma'nâ-yı mu'ammâyî mükerrer qarinesi ile nûr idüğü zâhirdür.

A'mâl-i Tekmîlî

Tekmîlye mensûb 'ameller, çü şud a'mâl-i taşîlî mükemmel, çün a'mâl-i taşîlî mükemmel oldu, be-tekmîlî kunem an-râ müzeyyel, anı tekmlî ile müzeyyel idesin, büved a'mâl-i tekmlî se üslûb, a'mâl-i tekmlî üç üslûb olur, ki şerh yek-be-yek emrist maţlûb, ki bir bir şerh bir emr-i maţlûbdur.

Ta'rîf-i Te'lîf

Yekî te' lif dâñ k'û cem '-i eczâst, birin te' lif bil ki ol eczâ cem' itmekdür, ki hâşıl geşte her yek ez-diger câst, ki her biri bir yirden hâşıl olmuşdur.

*Misâleş bâ'sm-i 'Alâ
Büved çeşmet belâ-yı cânem iy dûst
Olur gözüñ cânımuñ belâsı iy dost
Hâlâşî z'in belâ netevânem iy dûst
Bu belâdan hâlâş olmağa kâdir degülem iy dost*

Ma'nâ-yı mu'ammâyî çeşmeden murâd 'ayndur. Lâ ile 'Alâ olur.

*Misâleş diger bâ'sm-i Hümâm
Peder meh bûde mâder hem tû-râ lîk
Baba hem ana saña ay idi lîk
Ne mâder çün tû bâşed ney-peder lîk
Ne ana senüñ gibi iyü olur ne baba*

Ma'nâ-yı mu'ammâyî mâder hem dimek mâ hem içinde dimekdür. Hümâm olur.

Ta'rîf-i 'Amel-i İşkât ü Tahlîş

İşkât ve tahlîş 'amelinüñ ta'rîfidür, *düvvüm işkât ü tahlîş est*, ikinci işkât ve tahlîşdür, *ân hest zi-cüzî*, ol bir nesnedendür hest lafzı ki mışra'-ı evveldeür est ma'nâsnadur. Mağdem zîkr olına. Elifi hâ olmağ ile müsta'meldür. Bihesabü'l-ma'nâ mışra'-ı sâñide cüzî lafzından mu'aşşardur ma'nâ dimek olur. Tahlîş şol nesneden tahlîşdür, *ki ân nebâşed dâşten-i dest*, ki ol eli tutmağ gerekmez ya'ni ele yapışdurmayup gidermek gerekdür.

*Misâleş bâ'sm-i 'Alî
Be-mihret bî-dilî zi-agyâr-ı şafest
Senüñ muhâbbetüñle bir bî-dil agyârdan şafdur ki ya'ni kudûretten berîdür
Ki şüste der-miyân-ı dest ez-hilâfest*

Be-hesabü'l-ma'nâ est lafzı şüste lafzına muttaşıldur ve der-miyân-ı hilâfdan mu'aşşardur. Hâşılı ki şüste est dest ez-hilâf der-miyân dimekdür. Agyâr ise irâde-i hilâfdan el yumuşdur dimek olur.

Ma'nâ-yı mu'ammâyî mihirden murâd 'ayn-ı mektûbîdür. Bî-dil lafzıñ evveline getürmek gerek hilâf 'Arabî lügatinde söğüt ağacına dirler. Fârsîde biddür. Aradan bîdi giderüp andan el yuyıcağ 'ayn ile lî cem' olup 'Alî olur.

Sevviüm kalb est ân der-nazm-ı terkîb, üçüncü kalbdür ol nazm ü terkîbde, *'ibâret bâşed ez-tağyâr-i tertîb*, 'ibâret olur tertîb hurûfî tağyâr itmekden.

*Misâleş bâ'sm-i Tâc
Dilem k'ez-her dü 'âle câ't geşte est
Göñlüm her iki 'âlemden senüñ yirüñ olmuşdur mâsivâ çıkmışdur
Şenîdem nâm-ı tû şeydâ't geşte est
Senüñ nâmuñ işitdim göñlüm diyü anuñ olmuşdur*

Ma'nâ-yı mu'ammâyî dilden murâd kalbdür. Câ't lafzı kalb olıcağ Tâc olur.

*Misâl-i diger bâ'sm-i 'Ömer
Me-pûşân hâl-i hod ez-sîne-rîşân*

Örtme kendü hâlûnî gögsi yârelülerden sîne-rîş vaşf-ı terkîbdür
Ki dâr ez-dâne murğ âmed perîşân
Ki dânededen urağ kuş perîşân olur

Ma'nâ-yı mu'ammâsı budur ki murğ lafzından nokta dânesi irag olup tertîb-i münkalıb olıcağ 'Ömer olur.

Târîhü'l-itmâm, itmâm târîhidür
Be-nâm-ı İzîd in dürr-i kirâmî
Allah adıyla bu kirâma mensûb incü ya'nî mu'teber incü
Ki süft elmâs-ı nûk fikr-i Câmî

Deldi Câmî'nün elmâsı ucu fikri elmâsı nûk vaşf-ı terkîbdür. Fikre izâfeti beyâniyyedür. Nûk zımmıla uç ma'nâsınadır.

Çü feyz-i kuds âmed in risâle
Çü bu risâle 'âlem-i kuds feyzi oldu
Dilâ hergiz nebâşed cây-ı tevbiğ
İy gönül ebedî tevbiğ yiri olmaz
Eger û-râ kunendeş feyz-i târîh

Eger aña feyz hürûfunuñ 'adedini târîh ideler Sekiz yüz toksanda te'lif itmişdür (890)

Be-teşrîf-i kabûl-erzende bâdâ
Kabûl teşrîfine lâyığ olsun
Ber-erbâb-ı nazar ferhunde bâdâ
Nazar erbâbı üzerine mübârek olsun. Âmîn.

Kıta-i Târîh

'Avn-i Hakk ile bu şerh-i muhtaşar
Çün makâm-ı ihtitâma buldı râh
Cân u dil ta'lîm-i rûhü'l-kuds ile
Didiler târîhîni Fazlu'l-lâh (977)
Temmet be'avn-i Allah Te'âlâ ve tevfiğihi.

Sonuç

İran edebiyatının en büyük şairlerinden biri olan Mollâ Câmî, muamma konusunda da önemli eserler kaleme almıştır. Onun "sagîr ve kebîr" şeklindeki iki muamma risalesinde muamma türünün usulleri detaylı bir şekilde anlatılır. Mollâ Câmî'nin bütün eserleri gibi bu risaleleri de Türk edebiyatında fazlaca beğenilmiş ve bu eserlere Gelibolulu Sürûrî, Seyyid Eşref gibi isimler tarafından şerhler yazılmıştır. Câmî'nin muamma risalesine şerh yazan isimlerden birisi de Vizeli Ramazan Bihîştî Efendî'dir. Bihîştî, onun "Risâle-i Sagîr der- Mu'ammâ" isimli risalesine *Şerh-i Manzûme-i Mu'ammâ* isimli bir şerh yazmıştır. 1569-70 senesinde tamamlanan bu şerhin Türkiye'deki kütüphanelerde birçok nüshası mevcuttur. Câmî'nin büyük muamma risalesinin muhtasarı şeklinde kaleme alınan bu eserde, muammanın çözümüne ilişkin usuller kısaca anlatılmıştır.

Makalede *Şerh-i Manzûme-i Mu'ammâ* isimli bu şerh metni mevcut nüshalardan hareketle transkribe edilmiş, çeviriyazıya aktarılmıştır. Eserde muamma amellerinin

"tahsilî, tekmiî ve teshilî" şeklinde 3 kısma ayrıldığı görülmüştür. Her bir ana amel kısaca tarif edilmiş, ardından bu amellerin usulleri alt başlıklar altında verilmiştir. Her muamma usulünün tanımından sonra o usule örnek teşkil edecek bir muamma verilmiştir. Şârih Bihiştî Efendi, "dîbâce" bölümünün ardından risaledeki mısra ve beyitleri tercüme etmiş, ardından muamma örneklerinin çözümüne yer vermiştir. Her bir muammayı istenen usule göre çözen Bihiştî, genelde çözümleri kısa tutmuştur. Bazı çevirilerde ve çözümlerde konunun anlaşılması adına fazla detaya girilmeden ek bilgiler verilmiştir. Bu risale gerek muamma amelleri gerek verilen örnekler bakımından Câmî'nin büyük muamma risalesinin kısaltılmış ve özetlenmiş bir şekli görünümü vermektedir.

Edebiyatımıza İran edebiyatından geçen muamma türünün tanınması ve usullerinin bilinmesi, İran edebiyatının özellikle 15. yüzyılda kaleme alınan muamma risaleleri vesilesi ile olmuştur. Bu risalelere yazılan şerhler üzerine yapılan çalışmaların da bu türün özelliklerinin bilinmesi, dolayısıyla Türk edebiyatının zenginliğini göstermesi bakımından oldukça önemli olduğu görüşündeyiz.

Kaynakça

- Âşık Çelebî. (2018). *Meşâ'irü's-Şu'arâ*. (Haz: Filiz Kılıç). e-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.
- Aydemir, Y. (2018). *Ramazan Behiştî Divanı*. e-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.
- Bilkan, A. F. (2000). *Türk Edebiyatında Muamma*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Demir, R. (2010). Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ Mesnevisinde Tercüme ve Yerli Söylem. A. Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 44, s. 37-63.
- Devellioğlu, F. (2000). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Elbir, B. (2009). Türk Edebiyatında Mu'ammâ ve Sürûrî'nin Bir Mu'ammâ Şerhi. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4 (6), s. 82-94.
- Erzen, H. (2018). *Şem î Şemullâh'ın Şerh-i Tuhfetü'l-Ahrâr'ı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kınalı-zâde Hasan Çelebi. (2017). *Tezkiretü's-Şu'arâ*. (Haz: Aysun Sungurhan). e-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.
- Latîfi, (2018). *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nüzamâ*. (Haz: Rıdvan Canım). e-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.
- Okumuş, Ö. (1993) Câmî, Abdurrahman. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (s. 94-99). İstanbul: TDV Yayınları.
- Öntürk, T. (2021). *Gelibolulu Sürûrî: Şerh-i Risâle-i Mu'ammâ-yı Alî Ker*. İstanbul: DBY Yayınları.
- Öntürk, T. (2022) Şerh-i Mu'ammâyât-ı Câmî (Sürûrî). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/serh-i-mu-ammayat-i-cami-sururi>. [Erişim Tarihi: 08 Aralık 2022].
- Öztürk, M. (2022). *Şiirin Merhamet Kanatları: Klasik Türk Şiirinde Afnâmeler*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Macit, M. (1995). Mollâ Câmî'nin Osmanlı Edebiyatına Tesiri I. *Erdem Dergisi*, 20 (7), s. 519-529.
- Redhouse, S. J. W. (2006). *Turkish and English Lexicon*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Saraç, M. A. (1997). Muamma ve Divan Edebiyatındaki Seyri. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 27(1), s. 297-308.
- Tarlan, A. N. (1936). *Divan Edebiyatında Muamma*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.

Bihîştî Ramazan'ın Mollâ Câmî'nin *Mu'ammâ-i Sagîr* Adlı Risalesine Yazdığı Şerh: *Şerh-i Manzûme-i Mu'ammâ*

Uzun, M. İ. (1992). Bihîştî Ramazan Efendi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 6, (s.145-146).

İstanbul: TDV Yayınları.

Yeniterzi, E. (2001). *Behîştî'nin Heşt Behîşt Mesnevisi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Ek 1: Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun İl Halk Kütüphanesi, arşiv nu.: 28 Hk 3647/3 nüshanın görseli.

Left Page (Page 192):

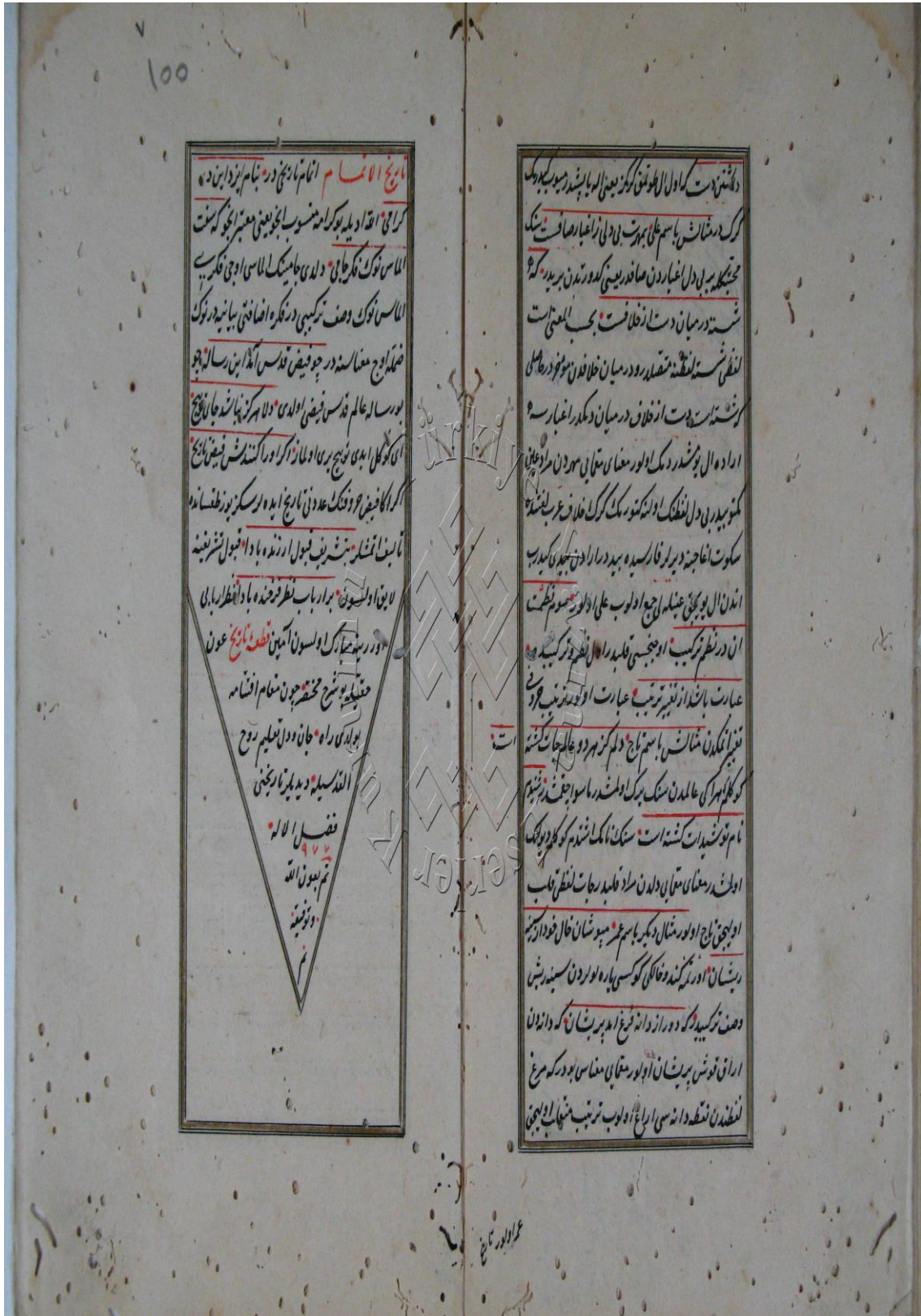
او صحنه سیبیه منسوب عملدر که خلاف زوی کرد بران ثانی فوای انما
 با بنده فادر اولور که دو کاف فراسی که کت لفظک مصعبه تحت
 از قسم سهیل سخن بران اول است بده منسوب فصد سوز سوز کمان کرد و کمان
 و بکات ان که اندر ای غیر فی سفلو اولور بودان انتقاد انما که تحمل
 اولور اول انتقاد اندر تحمل پس از تحمل وان ترکیب تبدیل تحمل در صحن
 بیل هر کسی و بنده بی یعنی قسم نسبت دورت عملدر تعریف عمل انتقاد
 انتقاد مبتدا و محذوفه خبر در بوم عمل انتقادک تعریفید و بکدر چه باشد
 انتقاد اندر عبارت نه اولور انتقاد عبارت نه بحر لفظها کردن اشارت
 لفظک هر کس انتقادک مثل او بسم بحم انک مثال ای جمله
 کلامه در اول ایچم رو بنم کلامه ایچم ایچم ایچم ایچم ایچم ایچم ایچم
 از بعد او بسم و لفظی التمه ظهیر ایچم ایچم ایچم ایچم ایچم ایچم ایچم
 انبوب یعنی التمه برفه عینک معاصره طوبیغ بود معاصره معاصره معاصره
 زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه
 مجموع کلام اولور اما اول ایچم زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه
عمل تجلیل حوسازی لفظه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه
 یعنی زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه
 مثال بسم با انک مثال با اسمیه چه غم کرمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه
 زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه
 که زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه زخمه

Ek 2: Süleymaniye Kütüphanesi, Zühdi Bey arşiv nu.: 25/2 nüshanın görseli

Ek 3: Süleymaniye Kütüphanesi, Zühdi Bey arşiv nu.: 25/2 nüshanın görseli

100

ما یخ الامام انما ما یخ و در بنام نزد این ده
 کرامی اقدادیه بکرانه منسوب بخوبی معبره ای که کس نیست
 الماس نوک نکر طایفی دلای جامه نیک الماسی او بی فکر پیس
 الماس نوک وصف ترکیبی در نگاره اضافتی بیایند در نوک
 ضمه اوج معانی در جویش قدس آنگاه این رساله چون
 بوسه عالم قدس فیضی اولدی دلاهر کن بیایند جانان
 ای کوکل ای بی فرج بری اولماز اگر او را کشته نشد فیض باغ
 اگر کاغذی از وقت عدلی تاریخ ابدیه رسکیز بوزنفسانه
 با لب انشیرت بیست بی قبول ازنده با اقبال انشیرت
 لایق اولسون برابر با نظر فرخنده با اظفار بارانی
 در رهنه سحرک اولسون امین **نقطه تاریخ** عنوان
 حقیقه یونش مخففه چون مقام افشانه
 بولدی راه جان و دل تعلیم روح
 العبد سید دیدیلر تاریخچی
 فضل الاله
 تمیم یون الله
 و توفیق

دکترت کمال الوفاق کوز یعنی ای باشد میباید
 کرک در شاشن با هم علی بهرت بی دلی از اخبار صافست سنک
 چنگلیک برین دل اخبار دن صافدر یعنی کدورتدن بریدر کرد
 شسته در میان دست از خلافت بحب المعنی است
 لفظی شسته لفظه منقلده رود در میان خلافتن منو فرده اصل
 کوشته است دست از خلافت در میان دکلر اخبار سه
 اراده ال بوشدر دکلر اولور معنی استانی سوزدن مراد علی
 کتوبه میبدرین دل لفظک اولر کتوبه کرک خلافتن عزت لفظه
 سکوت اغا جز دیر لفظه فارسیه بهیدر ارادین بجهت کدوب
 اندن ال بوی کتی جمله اوجه اولوب علی اولور معنی موم نظمت
 ان در نظم ترکیب او جیبی فله در ال نظر در ترکیب
 عبارت باشه از لفظ ترتیب عبارت اولور ترتیب فرغ
 تکریم کندن شاشن با هم تاریخ دکلر کز هر دو عالم کشته
 کوه کلهر ک عالم دن سنک برک اولمشه در ماسوا جیف در شمشیر
 نام توشیدات کشته است سنک انکله شدم کوه کلهر کلهر
 اولون در معنی استانی دلدن مراد فله در جات لفظی فایب
 اوجین تاریخ اولور مثال دیگر با هم غیر میوشان حال خود ادر
 ریشان ادر کتوبه و حال کوه کس بهاره لوردن سینه ریش
 وصف ترکیب دکلر دور از دانه فرغ اید بر شاشن که دانیدن
 اراق توش بریش ان اولور معنی مناسب بودر که مرغ
 لفظدن نقطه دانسی اراج اولوب ترتیب شمشیر ایچین